

VAD SOM HÄNT I MARINARKEOLOGIN I NORRLAND 1975-84

Jag påbörjade min marinarkeologiska inventering i Norrland 1975. Den pågick i större skala till 1979, samma år som Medd/MAS började komma ut som kvartalstidskrift.

Det förefaller därför rimligt att jag nu i det sista nummer jag ensam redigerar för Meddelanden gör en kort sammanfattning om de eventuella landvinningar(säger man verkligen så?)vi kan notera. Medd/MAS historia sammanfaller så intensivt med marinarkeologin i Norrland, att nästan varje steg kunnat följas i våra spalter. Jag tror dock ändå inte att en sammanfattning är en överloppsgärning, särskilt som kollegor på flera håll i södra Sverige särskilt bett mig om en sådan. Jag kommer att poängtera vad som skrivits i Meddelanden.

Norrland är ett jättelikt område. Bara kustlinjen är gott och väl mera än halva Sveriges fastlandskust. Den finns inventerad hela vägen mellan finländska gränsen i norr, från Haparanda, ned till Arholma i Stockholms norra skärgård eller Roslagen. Dit är rimligt att dra den, eftersom den överväldigande mängden sjöfart norr därom gick på Norrland, och till viss del även mot norra Österbotten i nuvarande Finland. Sedan gammalt kallades hela kusten norr om Kvarken Norra Botten oavsett om det i strikt mening kallades Sverige eller Finland.

Det var alltså denna kustlinje jag inventerade, genom intervjuer med sjöfolk, fiskare och andra ortsbor, genom kartstudier, ortnamnsstudier, arkiv och litteratur.

Dessutom finns mycket av intresse för äldre transportgeografi och äldre fartygs- och båttyper även i inlandet. Det har först på senare tid(från c 1980)blivit systematiskt uppmärksammat genom förberedande inventeringar av sydda båtar och stockbåtar och nu senast även allmogebåtar.

Om den norrländska kustens ytterst skiftande karaktär och naturtyper har jag kort redogjort för redan i provnumret av Medd 1978 och i nr 1/79("Något om läget längs Norrlandskusten"). Det föreligger alltså vitt skilda betingelser för förlisningar och bevarandet av skeppsvrak.

Totalt gav min inventering fasta punkter för närmare ett tusental skeppsvrak längs kusten. Det omfattar då blott c 1/4 av det totala antalet registrerade objekt och områden, alltså omkring 4.000. Man kan räkna med att flertalet av dessa faller under fornminneslagen(d v s att de förlit för mera än 100 år sedan, i år alltså 1884. Däremot är betydligt färre från tiden före den stora träexporten(efter 1850).

Förlisningsuppgifter finns i flera fall redan från 1500-talet, men med dåliga, för att inte säga omöjliga positioner för sökning. Däremot kommer 1600-talet med minst ett 20-tal, delvis väl lokaliserade förlisningar-och även vrak som det har visat sig. Antalet ökar markant under 1700-talet, då vi även kan räkna med en viss tidningspress.

De äldsta daterade fartygsvraken längs Norrlandskusten är båda C-14 analyserade: Avafjärdsvraket från c 1470 och den sydda båten från Laivajärvi nära svenska gränsen men på finländskt område(inom det gamla svenska landskapet Västerbotten/finska Länsi-Pohja)c 910 e Kr d v s vikingatid. Då har jag inte räknat med det arkeologiska båtfyndet från Björke i Hille socken nära Gävle, som faktiskt länge ansågs vara det äldsta klinkbyggda fartyget i Norden. I en artikel i Medd(2/83 s 40)nämnde jag att det höll på att omdateras med C 14 och föreslog en datering i folkvandringstid(c 400-550). Det har nu besannats men dateringen måste publiceras av Gävleborgs länsmuseum i Gävle innan den kan bli officiell.

Bland ett tusental kända vrak måste det med säkerhet finnas flera åtminstone medeltida. I samarbete med min kollega Seth Jansson vid Skellefteå museum förbereder jag ett urval provtagningar på vrak, som vid besikt-

ning givit oss intrycket att vara av betydande ålder. Vi tänker oss ett mindre projekt av stor betydelse för vidare undersökningar och forskning. Men arbetet är tidsödande och basen måste bli våra kära agenter på fältet, d v s sportdykare, som har tillräckligt intresse av saken.

Som tidigare meddelats i Medd(2/81 s 4) har vi tillsammans organiserat upp åtskilliga, rätt avancerade kurser för sportdykare i ämnet marin arkeologi. Att det inte bara varit skåpmat kan man väl räkna med, då i huvudsak samma uppläggning använts av mig vid en föreläsningsserie vid Umeå universitet. Men där började man ju mera "från scratch" än när det gäller dykare!

Till dags dato har vi utbildat mellan 200 och 250 dykare i ämnet, varav vi håller kontakt med några tiotal, mest i våra egna områden, jag i Örnsköldsvik, Seth i Skellefteå. Det naturliga har även varit att jag även blivit brevlåda för Hälsingland, medan Seth även mobiliserat folk i Norrbotten. De bästa kontakterna har vi dock, får man väl lov att säga, i Enånger/Hudiksvall och i Skellefteå. Därmed menas att sportdykarna där jobbar bäst och har turen att hitta saker som de sedan meddelar oss.

Som synes av Seths artikel i förra numret av Medd har sportdykare, i direkt samarbete med Skellefteå museum (d v s Seth Jansson och Annika Sander) kommit ända därhän att man på helt professionell väg dokumenterat (mätt upp) ett skeppsvrak. Visserligen gjordes ett fotodokumentation redan för mer än tio år sedan av "Ellida" i Boviken vid Skellefteå, men det var då redan fackfolk, som stod för jobbet.

Det här med uppmätning är alltså något som vi tjatat om i årtal men nu har det alltså för första gången gjorts på allvar! Det räknar vi som en oerhört viktig landvinning. Särskilt som den också ger vinkar om en bra teknik. Vi har också fått erfarenhet på området.

De kurser som drivits av oss har fått understöd av Sjöhistoriska museet i Stockholm genom dess tjänsteman och dykare, Bert Westenberg, en av de som har mest erfarenhet av vrakdykning i landet. Fortsatta kurser innebär dock att vi satsar på egen kraft, ty den samlade erfarenheten häruppe är nu i klass med övriga landets.

Museer är den andra stöttepelaren i den aktiva marinarkeologien. För att demonstrera vilken kompetens vi alla sammantaget kontrollerar och besitter i Norrland (och grannfylkena vid Bottenviken/Bottenhavet och Nordkalotten) anordnades konferensprojektet Bottnisk Kontakt här i Örnsköldsvik 1982. I år, 1984, kommer nästa möte, i Mariehamn på Åland, och med två års mellanrum kommer Jakobstad i Finland och Skellefteå i Sverige.

Museerna håller på att förvärva visst intresse för ämnesområdet marin arkeologi. På några museer finns det även, förutom oss, tjänstemän som aktivt försöker samarbeta med sportdykarna. Såvitt jag förstår fungerar det än så länge bara vid Hälsinglands museum i Hudiksvall (kontaktman Peter Lundkvist) och Västerbottens museum (ant Kenneth Åström m fl). Annars litar man i stor utsträckning fortfarande till oss, som ett slags spindlar i nätet.

Jämsides med den mera praktiskt inriktade verksamheten har vi försökt att redovisa och tillföra ny kunskap. Jag har t ex publicerat rapporter i åtskilliga museala tidskrifter/årsböcker och väl ett 50-tal inlägg i dagspress. Under nästa år lägger jag sista handen vid en totalredovisning med mellersta Norrland som bas. Seth har arbetat på samma sätt under de sista åren. Hans C-uppsats i arkeologi vid Umeå universitet var den första i ämnet i Norrland (och en av högst 6-7 st i hela landet).

Eftersom ämnet marin arkeologi har en massa beröringspunkter med andra discipliner, främst etnologi och ortnamnsforskning, får man även arbeta på flera fronter.

Jag har redan nämnt att jag haft en föreläsningsserie i Umeå, vilket även var den första i sitt slag. Vi kan notera att några få studenter också planerar vidare forskning kring norrländska ämnen på vår bas.

Det är givetvis inte meningen att norrländsk marinarkeologi (finns det fö en sådan?) skall fungera som ett isolat häruppe i norr. Men en viktig förutsättning för hela arbetet är att vi erkänns inneha kompetens för att själva utföra besiktningar. Besiktningar av skeppsvrak är i stort den enda möjligheten att skaffa utförlig kunskap. I längden kan inte sådant bedrivas ideellt.

Det stora steget har nu tagits i och med att Seth och Annika Sander självständigt åt Riksantikvarieämbetet besiktigat Salmisfyndet (Medd 3/83 s 22f). Vi står inför ett liknande fall i Västernorrlands län (sista numret, sista sidan).

- Dessa besiktningar, officiella eller icke-officiella, tycks tyda på att i stort sett alla äldre skeppsvrak i våra vatten, måhända in i 1700-tal, ja, även 1800-tal, har byggts på klink i traditionellt nordisk stil, med en hel del lokala särdrag, som vi ännu blott känner fragmentariskt som lokala, norrländska. Det kan betyda att de flesta också är norrländskt byggda och troligen även redade.

Om laster och destinationer vet vi i stort sett ingenting med säkerhet.

Det stadium som nu närmast återstår är naturligtvis undersökning. Men en sådan operation är omfattande och till viss del också dyrbar. De som nu planeras är rena provundersökningar. Om och när den stora undersökningen kommer blir den på ett grundligt bearbetat material. Kanske C-14 urvalet som jag tidigare nämnt blir den viktigaste utgångspunkten.

Då har vi även skaffat utrustning till våra respektive museer och samlar dem för ett gemensamt projekt, där sportdykare, som seriöst arbetar med marinarkeologi, kommer att bli de första som inbjuds att delta.

Som avrundning kan man väl påstå att vi under dessa nio år lyckats komma en bit på väg. Fortfarande återstår att få fram en breddad bas av verkligt hängivna marinarkeologer.

Vi har i alla händelser kunnat visa på, att i dessa i förhållande till Kongeliga Hufvudstaden avlägsna trakter förefinns en lika intressant och viktig marin arkeologi som i övriga landet. Bortse då vänligen från patriotiska skrytobjekt som "Vasa" och "Kronan." Behåll dock den vidgade uppfattning som inte minst Medd/MAS slagit för, att marinarkeologi inte ens bara är skeppsvrak, så har t o m Norrland ett litet försteg. Just genom att området är lite "avlägset" har här kunskap och traditioner bevarats som försvann för länge sedan i söder. Det kan t o m visa sig att Norrland på det här området framstår som ledande när vi t ex hittar den första näverkanoten i Europa (se Medd 1/82 s 24) och dessutom dokumenterar den!

En mycket lovande möjlighet erbjuder kombinationen marin (undervattens) arkeologi och landarkeologi på kombinerade maritima kulturcentra. Denna möjlighet har bl a aktualiserats från danskt håll (Ole Crumlin Pedersen) och lett till samarbetet kring Foteviken (Medd 4/82 s 16).

I Norrland har hittills blott gjorts ett försök. Också här har Seth Jansson varit ansvarig, tillsammans med Noel Broadbent från arkeologiska institutionen vid Umeå universitet. Det gäller en begränsad undersökning, till större delen en seminarie (skol)grävning, vid Avafjärdens fortsättning, i Mångbyn. (Seth Jansson i Medd 4/81 s 35 om Avafjärdsvrakets och Medd 1/82 om Avafjärden som maritimt kulturcentrum).

Mätte denna satsning få fortsätta att utvecklas och mätte den få efterföljare på andra håll. Däri ligger, som jag ser det, en stor del av den arkeologiska framtiden på vårt område. Liksom i samarbetet i olika projekt med naturvetare och ortnamnsforskare m fl.

Christer Westerdahl
Örnsköldsvik